

PUSZTAI BERTALAN

Turizmus, képzelet, történelem

Az alábbiakban a turizmus európai etnológiai, kulturális antropológiai kutatásából adunk közre két írást.¹ Az összeállítás megszületésének oka a nemzetközi tudományban a turizmus iránt már évtizedek óta létező, a magyar kultúratudományban pedig visszhangtalan korai előzmények² és néhány 1980-as évekbeli írás³ után lassan egy évtizede megnövekedett érdeklődés.⁴ E figyelmet legtöbbször a turizmus gazdasági szerepével szokás magyarázni: az ezredfordulóra majd 700 millióra nőtt nemzetközi turistaérkezések immár a világ legnagyobb iparágává teszik a turizmust. A jelenség így pusztán gazdasági súlyánál fogva is megkerülhetetlen lenne. Az a magyarázat, miszerint a turizmus a későmodernitás számos kiemelkedően fontos jelenségét világítja meg és segít megérteni, ráadásul egy első látásra könnyed és kellemes témán keresztül, ritkábban kerül elő. Ezen álláspont – úgy tűnik – nehezebben védhető, hiszen vizsgálatra javasol egy alapvetően nem autentikusnak tartott, általában normatív kritikával kezelt emberi cselekvéscsoportot. Nemcsak a közgondolkodásban divatos ugyanis ma a turistát elítélni (elfeledve, hogy szinte mindannyian turistává válunk az év bizonyos időszakában), de a tudományos megközelítések bizonyos része is előszeretettel közelít elítélően a turizmushoz. A komolyabb kritikák⁵ helyett idézzük Hakim Bey-t ehelyütt. Az amerikai anarchista filozófus beszédes képekkel szolgáltat példát arra, hogyan lehet a turizmust az el nem fogadható társadalmi jelenségek közé úzni néhány gazdag szófordulattal: „Erőszak és fosztogatás volt a turizmus eredeti formája; vagy másképp szólva: az első turisták közvetlenül a háború nyomában érkeztek, mint keselyűemberek, akik a harcmezei mészárlás maradványain kapirgáltak, képzeletbeli hadiszákmányra – képekre – vadászva.”⁶ Láthatjuk tehát, hogy a turizmus – híven a jelenben betöltött szerepéhez – a kulturális reprezentációkban is jól észlelhető, erőteljes képzetekkel jelenik meg. Ennek vizsgálatát azonban most nem folytatjuk, hiszen az itt bemutatásra kerülő írások szerzői egy normatív kritikától mentes társadalomtudományi vizsgálatot javasolnak: Orvar Löfgren itt közölt írásában is óva int a túl hirtelen és túl egyszerű (általa evolucionistának vagy devolucionistának nevezett) érveléstől.

Terjedelmi okok miatt szűkre szabott összeállításunk két erősen eltérő jellegű írást közöl. Elsőként Orvar Löfgren 1999-es *On Holiday. A History of Vacationing* című könyve

¹ Összeállításunk létrejöttéhez Fejős Zoltán, Tom Selännemi, Jafar Jafari és Vajda Zoltán nyújtott segítséget. Köszönet érte!

² Gyömrei Sándor: *Az utazási kedv története*. Budapest, é. n.

³ A magyar kultúratudományban Fejős Zoltán vetette fel először a kérdés vizsgálatát: Fejős Zoltán: *Cul/tours. Folklor, társadalom, művészet 15*. Budapest, 1984.; Fejős Zoltán: *A falusi turizmus – a hagyomány utáni korszak alternatívája?* In: Niedermüller P. (szerk.): *A hagyományos műveltség továbbélése*. Budapest, 1985. 32–58.

⁴ Fejős Zoltán: *Folklor és turizmus*. In: Mohay T. (szerk.): *Közelítések*. Debrecen, 1992. 337–346. 1998 óta jelentősen kibővült a kultúratudományi irodalom: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Budapest 1998.; *Tourism and Culture*. Special section – Acta Ethnographica Hungarica (1999); Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Budapest, 2000.; Pusztai Bertalan (szerk.): *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus*. Szeged, 2003.

⁵ Elsősorban a Daniel Boorstin munkássága nyomán kialakult kritikákra gondolunk itt.

⁶ Bey, Hakim: *Az utazás művészete*. Lettre 1996. tél, 23. szám [http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre23/09bey.htm]

bevezetőjének teljes fordítását olvashatjuk.⁷ Löfgren rövid írása jó példa arra, milyen 'kemény' tényeket, rendszeres kvalitatív terepmunkát és önreflexív megfigyeléseket egymás mellett és egyszerre használó lebilincselő, izgalmas szövegek születnek a kortárs európai kultúrakutatás fősodrában. Szerzőnk a Lundi Egyetem etnológia tanszékének professzora, a kortárs európai etnológia – túlzás nélkül állíthatjuk – egyik legjelentősebb alakja. Nemzetközi elismertségre Jonas Frykmannel közösen írt *Culture Builders: A Historical Anthropology of Middle-Class Life*⁸ című könyvével tett szert. Emellett Löfgren kutatási területei közé tartozik a nemzeti identitás vizsgálata, illetve foglalkozott a fogyasztás etnológiai értelmezésével is.⁹

A lundi tanszék és a svéd etnológia kétségkívül egyik központja a megújuló, elméleti és módszertani érzékenységű és így tematikusan és diszkurzív is új 'terek' felé nyitó európai kultúrakutatásnak. Az alábbi rövid írásban jól láthatjuk majd, hogy e megközelítésében a kultúra minden részletének jelentősége van. Ez azonban nem szellemi vagy anyagi valóságunk enciklopédikus számbavétele miatt fontos. Minden kicsiny apróság és nagy általános megközelítés az *emberi tudat és értelmezés* változásait kutatja. E szemléletben az *etnológia a tudat tudománya*, és a kultúra minden – például anyagi – részletének csak mint az emberi tudat változásaira fényt vető építőköveknek van jelentősége. Mi sem fejezi ki ezt jobban, mint az, hogy Löfgren üres strandok homokjába temetett napolajos flakonokból kiindulva alapvető fontosságúnak olyan nem materiális jelenségek feltárását tartja, mint a turizmushoz kapcsolódó *elképzelések*, illetve a mai embernek a turizmus gyakorlatából kiolvasható *önképe*. A turizmus napjainkra szinte felmérhetetlenül komplex jelenséggé vált. Nemcsak kulturális, gazdasági hatásai miatt, de az elnevezés mögé sorolt emberi cselekvések is hihetetlenül sokszínűek. Magában foglalja a hátizsákos utazót és a tengerparton napozót, a városnézőt és vadvízi evezőst. A turizmus antropológiai kutatása ezt érzékelve évtizedek óta a turisták sokszínűségének megértésére törekszik. Szerzőnk két jeles utazót választ ehhez: Phileas Foggon és Robinson Crusoe-n keresztül kísérli meg bemutatni a nyugati turizmus fejlődését. Löfgren anekdotákból, megfigyelésekből és nagy igazságokból összeállló, a 'mikro-etnográfiai' nagy társadalmi folyamatokkal összekapcsoló műve tudatosan kikerüli a kortárs turizmuskutatás néhány nagy (és egyre kevésbé termékeny) vitáját, és élvezetes formában foglalja össze saját képét a turizmusról.¹⁰

Löfgren nagyívű elméleti bevezetője után A. V. Seaton *War and Thanatourism* című írásának teljes fordítását olvashatjuk. Seaton a Lutoni Egyetem turizmus és szabadidő tanszékének Whitbread professzora. Turizmustörténet mellett kutatásokat folytatott a turizmusmarketing és a haditurizmus területén. Itt közölt írása a turizmuskutatás legjelentősebb folyóiratának, az *Annals of Tourism Research* hasábjain jelent meg.¹¹ Seaton Waterloo *turisztikai világlátványosság*gá válását vizsgálja ebben az írásában. Ehhez a turizmusantropológia egyik klasszikusának, Dean MacCannell-nek a *látvány szakralizálódásáról* ki-

⁷ Berkeley: University of California Press; Korábbi írása Löfgren, Orvar: *Learning to Be a Tourist*. Ethnologia Scandinavica, Vol. 24. (1994) 102–125.

⁸ New Brunswick: Rutgers Univ. Press, 1987.

⁹ Magyarul olvasható írásai: Löfgren, Orvar: *A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákön szemlélve*. Janus 6. évf. (1989) 1. sz. 13–28.; Löfgren, Orvar: *Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről*. In: Hofer T. – Niedermüller P. (szerk.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1988. 145–179.; Löfgren, Orvar: *Szemléletmód-változások a skandináv etnológiában*. Ethnographia 93. évf. (1982) 89–111; Löfgren, Orvar: *Európai etnológia az „új gazdaság” hálójában*. Tabula 4. évf. (2001) 1. sz. 3–13.

¹⁰ Löfgren könyvének ismertetése magyarul: Somlyódi Nóra: „Elsewherelands” Tabula 4. évf. (2001) 2. sz. 293–295.

¹¹ Vol. 26. No.1. (1999) no. 1. 130–158.

alakított elméleti keretét veszi alapul. MacCannell híres *The Tourist. A New Theory of Leisure Class* című munkáját ugyan számos ponton kritika érte, ezen részlet gyakorlati alkalmazása azonban – úgy érezzük – a hazai turizmusantropológia szempontjából is rendkívül hasznos lehet. A látványszakralizálódás az a folyamat, amelynek során a homogén tér egyik *pontja* tudatos tevékenység nyomán *látvánnyá* válik. MacCannell világossá teszi, hogy a látványszakralizálódás nem pusztán a látvány egyfajta 'menedzsmentjét' jelenti, de a szakralizálódáshoz a *látogatók* tekintetének is át kell alakulnia. A turizmus története talán éppen az olyan nem nyilvánvaló változások, mint például a *turista tekintet* alakulásának feltárása miatt lehet a modern és későmodern kultúra vizsgálatában kiemelkedő fontosságú. Mikor tekint az európai ember egy csatamezőre mint látványosságra? Mikor lát mást, mint pusztulást? Hakim Bey korábban idézett erőteljes és egyszerűsítő gondolatai helyett Seaton Waterloo példáján kívánja bemutatni, milyen erők működnek közre, és milyen változások történnek addig, amíg egy csatatér látványosság lesz.

Seaton amellett, hogy a látványszakralizálódást konkrét példán mutatja be, az úgynevezett 'sötét turizmusra' (*dark tourism*) vagy thanaturizmusra is példát szolgáltat. Seaton szerint a thanaturizmus „olyan utazás, amelyet részben vagy teljes egészében a halállal történő valóságos vagy szimbolikus találkozás motivál”. A merényletek helyszínétől természeti katasztrófákig, katonai emlékművektől koncentrációs táborokig illetve vívott csatákig terjedő thanaturisztikai látványosságok bőséggel sorolhatók napjainkban. Az autentikus, vonzóan rémisztő, borzadva popularizált helyek kialakulásának és látogatásának elemzése újabb ablakot nyit a kortárs kultúra mélyében zajló változásokra.

Turizmus és történelem – két, első látásra egymástól távol eső jelenség. Az emberi kultúra más részleteivel összevetve a turizmus története valóban rövid, legtágabban értelmezve is mindössze három évszázadnyi. A turizmus azonban kétségkívül történeti jelenség, amennyiben az emberi kultúra és társadalom változásai közepette egy adott pillanatban, bizonyos rajta kívül álló tényezők segítségével és kialakulása után jöhetett létre. Az 'utazható infrastruktúra' megteremtése mellett az utazásért való utazás iránti vágyak is meg kellett jelennie ahhoz, hogy elkezdődjön az a változás, amely a nemesi Grand Tourokon és az elit fürdőre járásán keresztül a polgári turizmushelyszínek, a tengerpart és a magashegységek birtokbavételén keresztül napjainkra az alternatív turizmusformákon keresztül megjelent bolygónk minden szegletében, sőt azon kívül is. Az elmúlt évszázadok rohamos fejlődése, a turizmushoz kapcsolt elképzelések változásai a komplex társadalom tagjainak szeretett-utált cselekvésévé tette a turizmust.¹²

¹² A turista és a zarándok szerepek valós és szimbolikus értelmezéséhez lásd Pusztai Bertalan: Aszketikus zarándokok és élvhajhász turisták. Ellentétes, versengő és rokon értelmezések. In: Barna Gábor (szerk.): *Bálint Sándor Emlékkönyv*. Lazy Kiadó, Szeged, 2004. 112–119.